

Фото Ю. Воронцова

Мати народила мене 6 грудня 1913 р. Вона була акушеркою у північному селі поблизу Череповця. Батько пішов на війну у 1914 р., а коли повернувся, то незабаром покинув родину. Жили дуже важко: мати не брала подарунків від пацієнтів і лишилася для мене прикладом на все життя. Бабуся привчила молитися, селянське господарство — працювати, а самотність — читати книжки. Життя північного села пізнав з дитинства. Коли став піонером, перестав вірити у Бога й дізнався про соціалізм. (Проте «партійна кар'єра» на цьому й закінчилася — ані у комсомолі, ані у партії не був.)

З дванадцяти до вісімнадцяти років навчався у школі, потім у механічному технікумі у Череповці. По його закінченні став механіком. Жив бідно й самотньо. Сумував за домом, читав класику.

Восени 1932 р. почав працювати в Архангельську начальником зміни робітників на електростанції при великому лісопильному заводі — новобудові першої п'ятирічки. Працював добре. У 1934 році одружився з Галиною С. і почав навчатися у Заочному індустріальному інституті. Того ж року померла мати.

У 1935 р. разом із дружиною вступили до Архангельського медичного інституту. За перший рік навчання закінчив два курси. Близько познайомився з професором фізики В. Є. Лашкар'євим, який тоді перебував там на засланні. Він відкрив для мене світ парапсихології. У 1939 р. з відзнакою закінчив інститут. Хотілося займатися фізіологією, але місце в аспірантурі було лише з хірургії.

З 1936 р. продовжив навчання у Заочному індустріальному інституті і почав

М. Амосов

«Я ЗАВЖДИ НАМАГАВСЯ БУТИ ЧЕСНИМ І ДОБРЕ СТАВИВСЯ ДО ЛЮДЕЙ»

Автобіографія

працювати над проектом великого аероплана з паровою турбіною. Витратив на нього багато часу, зате у 1940 р. отримав диплом інженера з відзнакою.

На той час любов минула і сімейне життя набридло. Дітей не було. Вирішили пожити окремо. Поїхав з Архангельська і почав працювати ординатором-хірургом лікарні у рідному Череповці. За рік навчився робити звичайні операції на органах черевної порожнини.

Ідеї соціалізму я визнавав, але до комуністичного керівництва ставився погано і в армії служити не хотів.

22 червня 1941 р. почалася війна. Працював у комісії з мобілізації, а через кілька днів був призначений провідним хірургом у польовий пересувний госпіталь («ППГ 22-66 на кінській тязі»). Тут прослужив на одній посаді всю війну з Німеччиною, а потім і наступну — з Японією. Госпіталь мав інструменти, намети та обладнання для роботи у польових умовах. Був розрахований на 200 поранених. У ньому працювало 5 лікарів. Усього у штаті налічувалося 80 осіб та 22 коня.

Влітку й восени 1941 р. лікували легкопоранених у Сухиничах. У жовтні німці прорвали фронт, і ми відступили за Москву, у місто Єгор'євськ. Там відбулося моє знайомство з головним хірургом госпіталів А. О. Бочаровим (дружба з ним тривала до його смерті у 1970 р.).

У грудні 1941 р. почався наш наступ під Москвою. Госпіталь працював у тилу фронту — спочатку у Подольську, а потім у Калусі. Нам збільшили штат, віддавали великі будинки, кількість ліжок досягла 500. Доводилося дуже напружено

працювати, оскільки було багато важкопоранених з газовою інфекцією (робили ампутацію), пораненнями суглобів та переломами стегна (які лікували гіпсовими пов'язками). Часто поранені вмирили, що приносило мені справжні душевні страждання. Тоді ж таки розробив свої методи операцій, які дали змогу знизити частоту смертельних випадків. Написав першу дисертацію і подав її до Московського медінституту. До того часу жодної дисертації не бачив.

У січні 1943 р. штат ППГ скоротили, кількість ліжок зменшили до двохсот (для роботи у польових умовах) і відправили нас у 48-му армію на Брянський фронт.

Першим випробуванням стало село Угольне — відрізане снігопадом від великого шляху. У холодних хатах лежало до шестисот поранених, яких п'ять лікарів ледь встигали оглянути, щоб вчасно помітити кровотечу або газову інфекцію і встигнути відправити на санях до перев'язочного намету. Смертність була велика. Настрій — пригнічений через безсилля.

Увесь рік наш ППГ рухався слідом за військами, які перейшли у наступ. Скрізь — зруйновані села. Умови дуже складні: перевантаження, робота у наметах, без електрики, погано організована евакуація поранених.

Поступово пристосувалися: навчилися швидко сортувати поранених, перев'язувати, оперувати, лікувати та евакуйовувати. Більшість їх привозили на попутних машинах і так само відправляли у госпіталі «другої лінії» до залізниці.

Наближався до кінця 1943 рік. Госпіталь розгорнули у великому українському селі Хоробичі, поряд із станцією. Замерзлих поранених привозили цілими колонами у відкритих вантажівках, які поверталися з передової. Ми знімали з машин лише лежачих, а тих, хто міг рухатися, відправляли до іншого госпіталю у сусіднє село. Коли прийшов санітарний поїзд, у нас уже було 2300 поранених. Зайняли школу і близько 400 хат. Добре, що хоч місцевих жителів тут не відселили (як це зробили в Угольному), і жінки допомагали нашим тимчасовим санітарам з легкопораненими, яких ми затримували на час лікування. У Хоробичах у нас була хороша організація: сортуван-

ня при надходженні, обходи й перев'язки на дому, швидке транспортування у госпітальне відділення для операцій — усе це дало змогу уникнути (майже уникнути!) смертельних випадків від «непомічених» кровотеч та газових інфекцій. У грудні активніше пішли санітарні поїзди, і ми відправили майже всіх поранених.

1944 рік минув відносно легко. Ми розпочали його поблизу Гомеля у селищі Буда, при станції постачання армії. Для госпіталю відремонтували школу. Отримали намети і до п'ятисот ліжок. Поїзди приходили регулярно, і труднощів з евакуацією не було.

Там же сталася подія: я одружився з операційною сестрою Лідою Денисенко. Вона пішла на війну добровільно після 3-го курсу педінституту, служила у медсанбаті. Восени 1941 р. їхня дивізія була розбита, і Ліда місяць блукала лісами з групою солдатів. Через лінію фронту їх переправили партизани. З Москви Ліду командували до нас. Вона була чудовою операційною сестрою і гарною дівчиною. Наш роман тривав півроку, аж поки ми оформили шлюб у місті Річиця. Ще до того прийшов лист від Галі: вона служила на Північному флоті, вийшла заміж і чекала дитину.

У Буді отримав повідомлення з Москви, що на мою дисертацію надійшов негативний відгук.

Літній прорив наших військ у Білорусії ми зустріли у містечку Пиревичі. Поранених було не дуже багато. Війська швидко просуваються вперед, і ми наздогнали фронт лише восени у Польщі. Після кількох переїздів з виснажливою працею наблизилися до кордону зі Східною Пруссією.

1945 рік зустріли у лісі в землянках. 15 січня почався останній наступ. Оборону німців прорвали швидко. Поранених ми отримали всього близько двохсот. Обробили, наклали гіпсові пов'язки і відправили.

Кілька разів переїжджали на території Східної Пруссії. Майже не працювали. Умови були чудові: всі німці виїхали, містечка та селища порожні, господарського майна («трофеї наших військ») — скільки завгодно. У м. Ельбінг ми зустріли День Перемоги, маючи 18 поранених.

Отримали ордени та медалі, провели армійську конференцію, місяць чекали вирішення долі, потім здали коней,

сіли в ешелон і поїхали додому. Коли переїхали Волгу, надії на демобілізацію розтанули: побачили, що на Схід безперервно йдуть військові ешелони. Після місяця, проведеного у дорозі через усю Росію, висадилися у Приморському краї. Незабаром розшукав Бочарова, він був головним хірургом армії, котра, як і ми, прийшла із Заходу.

У серпні оголосили війну Японії. Ми прийняли десь з десятків легкопоранених на кордоні і рушили до Маньчжурії. В цей час американці скинули атомні бомби. Японія капітулювала. Після кількох переходів та переїздів розгорнули госпіталь у містечку Болі і навіть прийняли поранених після короткого бою з японцями-смертниками.

У вересні нас перевезли у район Владивостока. Тут упродовж місяця госпіталь розформували: роз'їхалися санітари, потім сестри й жінки-лікарі. Так закінчився славний шлях ППГ 22-66.

Я став досвідченим хірургом, міг оперувати у будь-якій частині тіла і лікувати практично всі ускладнення поранень. Особливо добре розробили тактику та методику при пораненнях у груди, пошкодженнях суглобів та переломах стегна. На жаль, перевантаження, постійні переїзди та необхідність евакуації часто не давали змоги доводити справу до кінця.

У мене збереглися записи та звіти за всю війну. Доки свіжими були враження, ще на Далекому Сході написав кілька наукових праць, дисертацію, а через тридцять років — спогади: «ППГ 22-66».

Протягом воєнних років поранених пройшло через мої руки більше 40 тисяч. Майже половина — важкі та з ураженнями середньої складності: з пошкодженнями кісток, проникаючими пораненнями грудей, черева, черепа. Померло понад сімсот: якби зібрати усі могили разом, вийшов би величезний цвинтар.

Коли тепер, більш як через півстоліття, думаю про війну, то розумію, що її ганебний початок — на совісті Сталіна та генерального штабу на чолі з Жуковим. У 1941 р. сил для оборони цілком вистачало, але не було організації. У ході війни перемоги здобували ціною величезних втрат, які у три — чотири рази переважали втрати німців. Виправдання цьому немає. Після 1942 р. результат війни був уже визначений:

зброї виробляли у кілька разів більше, ніж у Німеччині. Безперечною заслугою партії була організація тилу: евакуація заводів на схід і нарощування виробництва. Солдати та офіцери робили свою ратну справу відмінно. Самовіддано працювали громадяни у тилу. Загалом війна згуртувала народ і дала змогу на якийсь час навіть забути про недавні репресії. Та досить швидко нам про них нагадали: відправили у табори всіх колишніх військовополонених.

Після розформування ППГ 22-66 нас із Лідою направили до іншого госпіталю, і разом з ним ми знову потрапили до Маньчжурії — лікувати хворих на тиф у таборі для військовополонених японців. Там ми зустріли 1946 рік, але вже у лютому Бочаров відкликав мене і призначив ординатором в Окружний госпіталь. Тоді ж я зустрівся з Кирилом Симоняном. Дружба тривала до його смерті у 1975 р.

Лікарю, молодому чоловікові, піти з армії на Далекому Сході можна було лише по блату. Коли їхали у відпустку до Москви влітку 1946 р., А. О. Бочаров дав листа до академіка С. С. Юдіна з проханням допомогти. Юдін відмовив, але мене врятував інженерний диплом і міністр медичної промисловості. На його прохання до військового керівництва про мобілізацію написали: «Відпустити». Тоді ж Юдін пообіцяв роботу в інституті Скліфосовського.

Для оформлення відставки довелося знову їхати на Схід. Там за два місяці очікування написав нову дисертацію про поранення колінного суглоба.

Ліду відновили у педінституті, а мене Юдін призначив завідувати операційним відділенням. Там було багато непрацюючих апаратів: робота для інженера. У військкоматі отримав пайок і картонки. Знайшли кімнату — чотири квадратні метри.

У Москві прожили лише до березня 1947 р. Робота не подобалася: техніка не цікавила, а оперувати не давали. Дивитись на чужі операції набридло. Без хірургії Москва не приваблювала. Надумав поїхати.

З роботою допомогла наша колишня госпітальна старша сестра з Брянська Л. В. Бикова. Мене взяли головним хірургом області і завідувачем відділення в окружну лікарню. Про таке місце не смів навіть мріяти!

Шість років у Брянську проминули, наче у казці. Чудова робота, чудові люди, справжні помічники — лікарі з колишніх військових хірургів і адміністрація лікарні. Але головне — робота, можливість допомагати людям. Багато складних хворих і нових операцій — на шлунку, стравоході, нирках — в усіх ділянках тіла. Але найважливішими були резекції легенів при абсцесах, пухлинах та туберкульозі. Я ніколи не був присутнім на таких операціях у інших хірургів, методику розробив самостійно і за чотири роки прооперував хворих більше за всіх у Союзі.

Співпраця в області з районними хірургами також була цікавою: довелося перевіряти і вчити. Багато їздив, проводив конференції, показував операції. Авторитет завойовував, хоча спочатку був замолодий для такої посади.

Дисертацію захистив у 1948 р. у Горькому. Через рік уже обрав тему для докторської: «Резекції легенів при туберкульозі». Було дуже багато хворих, і у 1952 р. закінчив дисертацію. Академік О. М. Бакулев працю схвалив, вислухав мою доповідь на конференції з грудної хірургії у Москві.

Ліда працювала старшою операційною сестрою і закінчила інститут заочно. Проте вчителькою працювати не збиралася: «Хочу бути хірургом!»

Тут нагодилося перспектива попрацювати у Києві: зробив в Інституті туберкульозу доповідь і показав операції. Директор О. С. Мамолат запросив на роботу, міністр пообіцяв відкрити ще відділення у госпіталі для інвалідів війни.

Дуже не хотілося переїжджати. Але куди подінешся? Дружина поступила до Київського медінституту. Можливостей для кар'єри у Брянську не було. Прийняв рішення і у листопаді 1952 р. переїхали. Дисертацію подав ще з Брянська і знову до Горького.

У Києві спершу все не подобалося. Квартира — одна кімната. Хірургія бідна, у двох місцях, хворих мало, помічники ліниві. Дуже сумував, їздив до Брянська оперувати. Поступово проблеми розв'язувалися. У березні 1953 р. захистив дисертацію. Зі складностями, але обрали на кафедру в медінституті. Тут була нова клініка, складні хворі, виступи на засіданнях товариства хірургів. Два помічники приїхали з Брянська.

Житлові умови поліпшилися. Робота пішла.

У січні 1955 р. виступив з доповіддю з хірургії легенів на з'їзді у Москві: мав успіх. Тоді ж почав робити прості операції на серці. Ліда вчилася нормально. Їздив з доповідями на конгреси до Румунії та Чехословаччини.

У 1956 р. народилася дочка Катя. Вагітність у дружини була з ускладненнями, тому робили кесарів розтин. До того, протягом двадцяти років родинного життя, потреби у дітях не відчував, але Ліда наполягла. Та тільки-но я побачив це маленьке, червоненьке, тендітне створіння, зрозумів — скінчилася свобода, вже не втечу. Які б сирени не спокушали. Того ж року нам дали трикімнатну квартиру — першу в житті з ванною і туалетом.

Медінститут Ліда закінчила у 1958 р. Здійснилося бажання — стала хірургом, оперувала навіть легені. На жаль, через сім років трапився інсульт у її матері, три роки вона пролежала паралізованою. Довелося Ліді перейти на легшу роботу — на фізіотерапію.

1957 рік був дуже важливим: у січні клініка переїхала у нову триповерхову будівлю, а восени я їздив на конгрес хірургів до Мексики. Там побачив операцію на серці з АШК (апаратом штучного кровообігу) і дуже захопився. Оскільки купити апарат було неможливо, то розробив власний проект. Апарат виготовили на заводі (нарешті знадобилися інженерні знання). У наступному році провели експерименти на собаках, а згодом використали апарат, коли у хворого під час звичайної операції сталася зупинка серця. Та хворий помер. Ще рік експериментували. І тільки після цього вдало прооперували хлопчика з важким уродженим пороком серця — так званою тетрадою Фалло.

З 1958 р. почалася наша «кібернетика». Спочатку це була лабораторія для відпрацювання операцій з АШК, потім приєднали фізіологічні дослідження серця за участю інженерів та математиків. В Інституті кібернетики створили спеціальний відділ. Зібрався колектив ентузіастів.

Упродовж наступного десятиліття сформувалися напрями у розвитку ідей, які зародилися ще в Череповці. Їх було п'ять: регулюючі системи організму — від

хімії крові, через ендокринну та нервову системи до кори мозку; механізми розуму та штучний інтелект (ШІ); психологія і моделі особистості; соціологія та моделі суспільства; глобальні проблеми людства. В усіх напрямках працювали групи, проводилися дослідження, створювалися комп'ютерні моделі, писалися статті. Було захищено два десятки дисертацій, видано п'ять монографій і багато брошур. Відділ розпався у 90-і роки, залишилася лише група з ШІ, з якою я підтримую дружні стосунки й досі.

У 1962 р. ми з академіком П. А. Купріяновим здійснили турне по клініках США: познайомилися з відомими кардіохірургами — Ліліхаєм, Кіркліном, Блелоком та іншими, були присутні на багатьох нових операціях. Частина з них залишилась у моєму арсеналі, але деякі не вдалося впровадити. Зокрема, це стосується пластики аортального клапана стулками з нейлонової тканини: всі вісім хворих мали рецидив і п'ятеро з них загинули. Була справжня драма.

Того року проблема клапанів вийшла на перше місце у світовій кардіології. Американець Старр створив кульовий клапан. А в нашій лабораторії з'явилася модель з напівсфери, яка доповнювалася спеціальною обшивкою корпусу клапана, котра перешкоджала утворенню тромбів. Цікаво, що Старр придумав те ж саме і майже у той самий час.

Саме тоді почалося моє «кар'єрне» сходження відразу за кількома напрямками. Причому без будь-яких зусиль з мого боку. Я свято наслідував правило Михайла Булгакова: «Ніколи нічого не проси». На початку 1962 р. мене обрали членом-кореспондентом Академії медичних наук. Запропонував сам її президент О. М. Бакулев. Трохи пізніше дали Ленінську премію — в компанії з чотирма легеневими хірургами. Наступний «чин», уже зовсім несподіваний — обрання депутатом Верховної Ради СРСР. Ось як це було: викликали до обкому і сказали: «Є думка висунути вас у депутати. Народ підтримає». Я делікатно відмовлявся, мені справді не хотілося, але наполягати побоювався: усі під партією ходимо! Потрапиш у немилість — працювати не дадуть.

У депутатах я пробув чотири строки. Засіданнями не переобтяжували — двічі на рік по 2–3 дні: сиди, слухай і голосуй одноставно. Але мав і серйозний

обов'язок: приймати громадян і допомагати у їхніх труднощах. Я чесно відпрацьовував: вів прийом раз на тиждень — приходило по 4–10 чоловік, найчастіше у квартирних справах. Писав листи до керівників, і хоч як це не дивно, уполовині випадків допомагало. Прийоми ті залишили тяжке враження: про лихо наслухався понад усяку міру. На додаток до хірургічних нещасть це було вже занадто. Усі доходи депутата становили 60 карбованців на місяць. Один лише раз їздив з дочкою на курорт. Правда, були безплатні квитки на транспорт, проте я не брав «командировочних» — грошей на щоденні витрати у відрядженні.

Щоб більше не згадувати про чини та нагороди, перелічу відразу всі наступні: 1969 р. — академік АН УРСР. Потім три Державні премії України — за хірургію та кібернетику. У шістдесят років дали Героя Соціалістичної Праці. Ще були ордени Леніна, Жовтневої Революції. Це окрім чотирьох орденів за війну і звання Заслуженого діяча науки і техніки України. Ось так обласкала партія безпартійного товариша. Але значків на піджак не вішав.

Моє сумління перед хворими було чистим: ніколи нічого не брав і навіть у вестибюлі висіло розпорядження: «Прошу не робити подарунків персоналу, крім квітів». Те саме стосується чесності перед виборцями: не обіцяв, не брехав, комуністів не славив. А втім, перебільшувати не буду: проти теж не виступав. Крамольні книжки з-за кордону возив у великій кількості, користуючись депутатською недоторканністю, але тримав під замком.

Чи був я «радянською людиною»? Мабуть, усе-таки був. Міняти соціалізм на капіталізм не хотів. Заздрив умовам роботи західних колег, але про те, щоб виїхати, навіть думки не виникало. Незважаючи на правителів-комуністів, наше суспільство виглядало тоді більш людяним. Права бідного люду на роботу, пенсію, соцстрах, лікування, майже безплатні квартири і транспорт видавалися важливішими за свободу преси та демонстрації проти уряду. Адже вони потрібні лише купці інтелігентів. Тим більше, відкритих репресій після смерті Сталіна стало незрівнянно менше. Про справжнє становище «трудящих» на Заході я довідався набагато пізніше. Переглянув свої політичні погляди вже після «горбачовської перебудови».

Якось восени 1962 р., після того, як під час операції померла хвора дівчинка, був дуже кепський настрій. Хотілося написати і комусь поскаржитися. Сів і описав цей день. Довго правив рукопис. Очікував. Вагався. Через місяць прочитав приятелю — письменнику Ю. Дольд-Михайлику. Потім другу-хірургу, ще комусь. Усім дуже сподобалося. Так виник «Перший день» у майбутній книзі «Думки і серце». Дольд допоміг надрукувати у журналі в Києві. Передрукували в «Науке и жизни». Потім видали книжечкою. Пізніше — «Роман-газета». І ще, і ще. Усі разом: великий успіх. Письменник Сент-Джордж, американець російського походження, переклав англійською. З неї — майже всіма європейськими мовами. В цілому видавали понад тридцять разів. Правда, грошей платили мало: Союз не підписав Конвенцію про захист авторських прав. Знаменитим став, багатим — ні.

Сподобалося. Досі пишу, хоча вже не так вдало. Видав п'ять книг белетристики: «Думки і серце», «Записки з майбутнього», «ППГ 22-66», «Книга про щастя і нещастя». Останню — спогади «Голоси часів» — видали до 85-річного ювілею. До цього слід додати ще одну — «Роздуми про здоров'я» — виклад моєї «Системи обмежень та навантажень». З урахуванням масових журналів, її загальний наклад сягнув семи мільйонів. Тобто був майже таким, як у «Думок і серця».

Влітку 1963 р. приголомшило страшне нещастя: вибух у камері. Вона мала розміри 2,0 × 1,5 м і була призначена для проведення експериментів та оперування хворих з кисневим голодуванням. Завод-виготовлювач припустився грубої помилки: камеру заповнювали киснем з тиском до двох атмосфер. Фізіологи з лабораторії кібернетики робили у ній досліди на собаках. Три – чотири рази лікарі застосовували її для лікування хворих. Сам брав участь у таких сеансах. Усередині стояв один електричний вимірювальний прилад. Мабуть, від іскри в атмосфері кисню сталося вибухове займання. Дві дівчини-експериментатори отримали сильні опіки і за кілька годин померли. Приїздив прокурор, але справу до суду не довели. Я вважав себе винуватцем: припустився недбалості, не приділив достатньої уваги техніці безпеки. Переживав. Досі гірко дорікаю собі.

Згодом зробили ще одну камеру, але вже із застосуванням повітря. Лікували хворих з ускладненнями після операцій, проте без великого успіху.

Коли К. Бернар пересадив серце — то був виклик усім кардіохірургам. Я знав, що мій рівень нижчий за світовий, але все ж наважився спробувати. Техніка операцій не видавалася надто складною. Прочитав, продумав і почали готуватися. Головна проблема — донор. Потрібно було серце, яке продовжувало битися, хоча мозок уже загинув. Зробили замовлення до «швидкої допомоги», щоб привозили потерпілих з найтяжчими травмами черепа — ми обстежимо і вирішимо: якщо мозок помер, візьмемо серце для пересадки. Реципієнта підшукати не важко: є хворі з ураженням міокарда, яким загрожує близька смерть.

Підготували стерильну палату, виділили маленьку операційну. Почали досліди на собаках — вдавалося пересадити серце і переконатися, що воно працювало. Правда, не довго, лише кілька годин.

Поклали хворого-реципієнта. Очікуємо донора. Десь за два тижні привозять молоду жінку після автомобільної аварії: серце ще працює, а голова дуже розбита. На енцефалограмі — пряма лінія. Консиліум невропатологів вирішує: мозок загинув. Розшукуємо родичів: потрібна їхня згода. Певна річ, мати плаче, чоловік мовчить. Була важка розмова. Просили почекати: «А коли вона не помре, серце ж працює». Приготували апарат штучного кровообігу, щоб оживляти серце, як тільки почне зупинятися, поки рідні дадуть згоду. Чекали кілька годин, доки стало очевидним — даремно. Вмираюче серце пересаджувати не можна. У мене не вистачило мужності тиснути на рідних. Оголосив відбій, і більше дослід не повторювали. Зрозумів, що не зможу переступити через психологічний бар'єр.

Академія збудувала великий житловий будинок на вулиці Володимирській. Туди переїхало чимало академіків. А мені дали квартиру у старому домі: 85 метрів, чотири кімнати, висока стеля. Зробили ремонт, придбали меблі, книжкові полиці. Виставив з антресолей усі книжки — це шість – сім тисяч, повісив на вільну стіну дві картини — вийшов справжній професорський кабінет. І досі подобається.

У 1970 р. дочка Катя поступила до медінституту — у 15 років: за рік склала іспити за три останні класи школи. Любов до дочки була найсильнішим почуттям у моєму житті. Виховував її за наукою: у три роки вміла читати, рано захопилася книжками, з чотирьох років — англійська. Театри, музеї, виставки, поїздки до Москви, Ленінграда, навіть до Німеччини. А головне — розмови та любов.

Не все було безхмарно: після першого курсу у неї стався нервовий зрив. Московські психіатри ледь не залікували психотропними засобами. Втрутився, забрав додому, усе відмінив, взяв у клініку операційною сестрою на свої операції. Все нормалізувалося, лише рік згаяла.

Перелічу найважливіше про Катю. Вийшла заміж на останньому курсі, закінчила з відзнакою, вступила до аспірантури з терапії, захистила кандидатську, потім — у 33 роки — докторську. Народила дочку Анюту, отримала кафедру, написала чотири книжки та багато статей, підготувала два десятки дисертантів. Остання подія — у 2000 р. обрали членом-кореспондентом Академії медичних наук. Чоловік — професор-хірург. Ось така вийшла дочка. Пишаюся.

У 1970 р. сталася ще одна подія: Ліда взяла добермана-пінчера, назвали Чарі. Мені собака не була потрібна, Ліда взяла для себе. Проте довелося з нею гуляти і вона стала для мене наче близький друг. На дев'ятому році загинула від пневмонії. Три дні від неї не відходили. Дуже переживали. І відразу взяли таку ж — «Чарі другу». Ця жила десять років. Вмирала від раку, дуже тяжко. Більше брати собак не наважилися: дуже багато переживань, коли вмирають. Необхідність вигулювати Чарі підштовхнула мене до того, щоб зайнятися бігом, аби раціонально використовувати час.

Фізкультура для мене — одна з основ життя. Доведеться розповісти історію. У ранньому дитинстві я ріс один і «програми» фізичного розвитку не виробив. Праця по господарству додала сили, але не спритності: плавати, танцювати та їздити на велосипеді не навчився. З уроків фізкультури у школі та в інституті тікав. Але завжди був здоровим. На війні вперше стався напад радикуліту, потім він часто повторювався, можливо, від тривалих операцій. У 1954 р. стало зовсім погано: рентген показав зміни у хреб-

цях. Тоді я і розробив свою гімнастику: 10 вправ, кожна з 100 рухів. Це допомогло. Завдяки прогулянкам з Чарі додалися ранкові пробіжки. Система доповнилася обмеженнями у їжі: строго підтримував вагу не більше 54 кг. Продумав фізіологію здоров'я, і вийшов «Режим обмежень та навантажень» — улюблена тема для публіки. Про лекції варто сказати окремо. До публічних виступів приохотився наприкінці 60-х років. Мабуть, мене тішили оплески і можливість говорити на межі дозволеного: покладався на депутатський статус. Спочатку виступав від товариства «Знання», а коли прославився — запрошували скрізь, навіть до Москви, Ленінграда, Прибалтики. В Україні побував в усіх областях: приїздив на один день і читав по три лекції. Теми були найрізноманітніші: від «здоров'я» до соціалізму та штучного інтелекту. Платили по 40 карбованців за лекцію, але й то було добре: мав гроші на «ліві» витрати. З лекцій народилася книга «Роздуми про здоров'я», про яку вже згадував.

Наприкінці 60-х триповерховий будинок став для нашої клініки затісним. Вище керівництво вирішило спорудити ще одне велике приміщення. Проектували довго. У 1972 р. почали будувати і через три роки закінчили. То була велика, розрахована на 350 ліжок шестиповерхова клініка з операційними, конференц-залою. Стару будівлю залишили під поліклініку, рентген та аптеку. Збільшили штат, набрали випускників з інституту. Вийшло добре. До 1980 р. кількість операцій довели до 2000, з яких 600 — за допомогою апарату штучного кровообігу. Результати, проте, не тішили, настрої був кепським, хоч оперував я щоденно.

У 1981 р., хоч я з цим і не погоджувався, Ліда купила під дачу цілком прийнятний будинок у селищі за півсотні кілометрів від Києва. Я не дуже охоче погодився. Прилучився до дачного життя лише через рік: сподобалося бігати по лісу і столярувати у майстерні. В інститут їздив електричкою.

У липні 1982 р. пережив чергову душевну кризу: часто вмирали хворі. Оголосив, що на ціле літо полишаю хірургію і займатимусь лише кібернетикою. Прожив на дачі три місяці — розробляв моделі суспільства і проводив семінари у своєму відділі. Лише у листопаді почав потроху

оперувати. Поступово життя увійшло у звичну колію.

Влітку 1983 р. наша клініка відділилася від Інституту туберкульозу, складовою частиною якого вважалася доти, і перетворилася на самостійний Інститут серцево-судинної хірургії. Для цього мені довелося піти до ЦК партії України, був на прийомі у В. В. Щербицького. За його ж наполяганням мене призначили директором. Не хотілося, але справа важлива — відмовитися не зміг.

Організаційний етап в інституті виявився не складним. Інститут відразу запрацював добре: кількість операцій зросла. Поставив надзавдання: 4000 операцій на рік, 2000 — з апаратом штучного кровообігу. У грудні відсвяткували мій ювілей — 70 років. Відбулася наукова конференція, було багато гостей.

Тим часом почалася горбачовська перебудова, гласність. Ковтнули трохи свободи. Дуже подобалося.

Усі біди приходять несподівано. На тлі звичайного режиму влітку 1985 р. почалися порушення у роботі серця. До осені розвинувся повний блок: частота пульсу — 40, бігати вже не можу. Потрібен стимулятор, але я опирався, доки не розвинулася гіпертонія. Напередодні Нового року передав інститут заступникові (думав, що назавсім), і поїхав до Ю. Ю. Бредікуса у Каунас.

Стимулятор запрацював відмінно, і до середини лютого 1986 р. я повернувся: знову директорство, операції, заняття бігом.

У квітні, під час аварії у Чорнобилі, родина жила на дачі, за 50 км від місця катастрофи. Я з самого початку вважав, що шкідливі наслідки радіаційного забруднення за межами Чорнобильської зони перебільшені: письменники та політики налякали людей, і у багатьох розвинулися невротичні реакції, що тривають довгі роки. Лікарі також прилучилися до роздмухування страхів.

У 1987 р. у країні почалися експерименти: виборний директор, кооперативи, самостійність підприємств, ради трудового колективу. Ми також перейшли на госпрозрахунок: щоб отримувати гроші від міністерства не за кошторисом, а за операції. Результат: кількість операцій з АШК майже подвоїлася і наблизилася до двох тисяч. У півтора рази збільшилася зарплатня. Працювати стало цікавіше.

Тим часом, у грудні 1988 р. настав черговий ювілей: 75 років. Вирішив залишити посаду директора, але продовжувати оперувати. Були зворушливі проводи: ледь стримав сльози. Таємним голосуванням з кількох кандидатів обрали нового директора — Г. В. Книшова. Він і тепер працює на цій посаді.

Раз на тиждень я оперував з АШК. Однак це вже було інше життя, сумне. А в країні панувала ейфорія демократії — вільно обирали народних депутатів. З 1962 до 1979 р. я вже був членом Верховної Ради і тоді переконався, що це ширма для диктатури партії. Тепер, здавалося, все буде інакше: народ отримає реальну владу. І я, приміром, вважав, що знаю, як її треба застосувати. Тому, коли наші лікарі висунули мене у кандидати після відмови від директорства, погодився. Було п'ять кандидатів, але я пройшов у першому турі.

У травні 1989 р. відбувся I з'їзд народних депутатів: два тижні вільних висловлювань, виступи А. Д. Сахарова, відміна контролю партії, перший демарш прибалтів і багато іншого. Мене обрали до Верховної Ради: потрібно засідати безперервно, як у справжньому парламенті. Я просидів три місяці і переконався: марні сперечання не для мене. У Києві намагався проводити свою програму допомоги медицині та школі і знову зазнав невдачі: порядки залишилися старими, адміністратори з усім погоджувалися, але нічого не робили. На депутатські прийоми приходило по 30–40 осіб, вони вже не просили про допомогу, а вимагали її. На публічних зустрічах народ різко критикував владу. Депутатам теж діставалося.

Восени на моє прохання лікарі допомогли звільнитися від парламенту — знайшли аритмію. Однак засідання та прийоми виборців залишилися. Засумував. Та що поробиш?

Але все-таки життя у Москві не минуло даремно: через Верховну Раду отримав доступ до статистик та заборонених книжок. Провів три великі соціологічні дослідження через газети, довідався про настрої народу. Про це надрукував кілька статей у газетах та журналах. Переглянув свої переконання, пересвідчився, що соціалізм поступається капіталізму за ефективністю. Приватна власність, ринок та демократія необхідні

для стійкого прогресу суспільства. Щоправда, спочатку від цього виграють багаті, але з часом — і бідні люди.

Далі сталися події 1991–1992 рр.: розгром путчу, розпад Союзу. Його Верховна Рада перестала існувати, Горбачов пішов у відставку.

Незалежність України я вітав. Якщо є народ, є мова — повинна бути й країна. Здавалося, настає нова ера. Та, на жаль, надії на процвітання України (як і Росії) не справдилися. Партійні керівники заволоділи демократичною владою та власністю, почалася глибока криза всього суспільства. Виробництво скоротилося вдвічі, половина населення зубожіла, соціальні блага були зведені нанівець. Поширилася корупція, зросла злочинність. У 1992 р. я підсумував свої філософські ідеї і написав статтю «Мій світогляд». Її надрукували у кількох виданнях. Розширення та вдосконалення цієї праці триває й досі: видаються книжки та брошури.

Того ж року закінчилася моя хірургія: через два місяці після операції від інфекції померла моя хвора, і я вирішив, що не слід у 80 років оперувати серце. В інститут став ходити раз на тиждень.

Скільки всього було!..

Восени 1993 р. у мене відмовив серцевий стимулятор і його замінили на новий. У грудні відсвяткували вісімдесятиліття. Отримав черговий орден.

Невдовзі після ювілею почав помічати, що моя хода стала більш скутою, хоча продовжував свою звичайну гімнастику — 1000 рухів і 2 км бігу «підтюпцем». Відчув наближення старості. Тоді й вирішив провести експеримент: збільшив навантаження утричі. Ідея: генетичне старіння знижує працездатність, м'язи детренуються, це ще більше ускладнює рухливість і тим самим прискорюється старіння. Щоб розірвати порочне коло, потрібно примусити себе багато рухатися. Що я й зробив: гімнастика — 3000 рухів, з яких половина — з гантелями, плюс 5 км бігу. За півроку я омолодився років на десять. Знав, що маю порок аортального клапана, але не надавав цьому значення, до поки серце не заважало рухам. Благополуччя за такого режиму тривало 2,5–3 роки, потім з'явилися задишка та стенокардія. Серце значно збільшилося у розмірах. Стало ясно,

що порок серця прогресує. Бігати вже не міг, гантелі відклав, гімнастику скоротив. Але працювати за комп'ютером продовжував у такому ж темпі: написав дві книги та кілька статей.

У 1997 р. разом з фондом Б. М. Малиновського провів велике соціологічне дослідження через українські газети — отримали 10000 анкет. В. Б. Бігдан та Т. І. Малашок їх опрацювали. Основні висновки: народ бідуює, невдоволений владою, люди похилого віку прагнуть повернути соціалізм, молоді — рухати реформи далі. Такий же розкол з приводу орієнтації України — на Росію чи на Захід. Дані надрукували, але полеміки вони не викликали.

Взимку 1998 р. стан серця ще погіршився. Важко було ходити. Проте за комп'ютером працював, написав книгу спогадів «Голоси часів».

У травні 1998 р. Толя Руденко з нашого інституту домовився з німецьким професором Кьорфером про те, що той візьметься мене оперувати. Катя і директор інституту Г. В. Книшов організували мені цю поїздку. Міська адміністрація оплатила витрати. А тим часом стан швидко погіршувався, і я відчув близькість смерті. Страху не було: всі справи в житті зроблено.

26 травня Катя, Толя і я приїхали до невеликого міста Bad Oeynhausen, неподалік від Ганновера, у клініку Reiner Korfer. Наступного дня обстеження підтвердило різке звуження аортального клапана і ураження коронарних артерій. 29 травня професор підшив мені біологічний штучний клапан і наклав два аорто-коронарних шунти. Сказав, що гарантія клапана — п'ять років. Після операції були ускладнення, але все скінчилося добре.

Через три тижні повернулися додому. Серце не турбувало, але слабкість і ускладнення ще два місяці утримували у квартирі. Легку гімнастику робив з дня повернення. Восени повністю відновив свої 1000 рухів і ходьбу. Не бігав і гантелі до рук не брав. «Експеримент закінчився», — написав у «Післямові» до спогадів. Книгу видали до 85-річчя. Знову було багато поздоровлень. І навіть подарували комп'ютер.

Старість, однак, знову наздоганяла: хоча серце не турбувало, але легко ходити не міг. Тому вирішив: треба продовжити експеримент. Збільшив гімнастику до

3000 рухів, половину — з гантелями. Почав бігати, спочатку обережно, потім дедалі більше, довів до 45 хвилин.

І знову, як і першого разу, старість відступила. Знову добре ходжу, хоча на сходах і «хитає». Серце зменшилося у розмірах до рівня 1994 року. Задишки та стенокардії немає. Живу активним життям: відчуваю увагу з боку суспільства, даю інтерв'ю, пишу статті. Підключився до Інтернету. Займаюся наукою: вдосконалюю «Світогляд» — обмірковую процеси самоорганізації у біологічних та соціальних системах, механізми мислення, моделі суспільства, майбутнє людства. Мотивом для роботи є допитливість і трохи марнославства. Знаю, що благополуччя не стійке, але смерті не боюся.

У травні приїздив на конференцію мій рятівник — Кьорфер. Ми приймали його вдома, я розповідав про експеримент, показував гантелі. Він посміявся, але не заборонив вправи і навіть пообіцяв замінити клапан, якщо відмовить — у будь-якому віці.

Отак минуло життя. Що в ньому було найголовнішим? Мабуть, хірургія. Операції на стравоході, легенях і особливо на серці робив хворим перед загрозою швидкої смерті, часто в умовах, коли ніхто інший їх зробити не міг; особисто врятував тисячі життів. Працював чесно: не робив операцій, крім тих, які були необхідні і здавалися можливими. Не брав грошей. Певна річ, у мене траплялися помилки, іноді вони закінчува-

лися смертю хворих, але ніколи не були наслідком легковажності або недбалства. Я навчив десятки хірургів. Хірургія була для мене і стражданням, і щастям.

Усі інші заняття виявилися не настільки ефективними. Хіба що пропаганда «Режиму обмежень та навантажень» принесла користь людям. Книга «Роздуми про здоров'я» розійшлася у кількох мільйонах примірників. Те ж саме стосується і літератури: повість «Думки і серце» читали тридцятьма мовами. Мабуть, тому, що вона замикалася на хірургію, на страждання. Кібернетика в основному розширювала кругозір і задовольняла цікавість (якщо не брати до уваги двох десятків підготовлених кандидатів і докторів наук).

Мої статті та лекції користувалися успіхом і тішили моє самолюбство, а участь у Верховній Раді була скоріш вимушеною: для підтримки престижу клініки. Шкоди людям вона не принесла, однак і користі — теж. Я не кривив душею, не славив владу, але проти не виступав, хоча й не любив комуністів-керівників. Проте вірив у «соціалізм з людським обличчям», доки не переконався, що ця ідеологія утопічна, а лад — неефективний. В особистому житті я завжди намагався бути чесним і добре ставився до людей. Вони мені платили тим самим.

Якби можна було почати жити спочатку — я обрав би те саме: хірургію і на додаток — мудрування над «одвічними питаннями» людства: істина, розум, людина, суспільство.

Стаття була вперше опублікована в журналі «Вісник національної академії наук України». (Амосов М. «Я завжди намагався бути чесним і добре ставився до людей»: Автобіографія / М. Амосов // Вісник національної академії наук України. — 12/2000. — № 12. — С. 38–51). Передрукована з дозволу редакції журналу.